

AQLIY NUQSONGA EGA BO`LGAN BOLALAR NUTQ KAMCHILIGINI BARTARAF ETISHNING KORREKTSION – PEDAGOGIK USULLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Xidoyatullayeva Gavhar Hamidjanovna

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Maxsus Pedagogika Defektologiya yo'nalishi 2 bosqich magistr

Annotatsiya: *maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini o'rganish. Duduqlanuvchi bolalarda mustaqil nutqni rivojlantirish usullarini, logoped, tarbiyachi va ota-onalar bilan suhbato'tkazish. Duduqlanuvchi bolalarda mustaqil Inutqni tekshirish. Duduqlanuvchi bolalar mustaqil nutqini rivojlantirishni takomillashtirish hamda tasniflash haqida bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *nutq nuqsonlari, bartaraf etish, bolalar, nutq, kamchilik, duduqlanish.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ УСТРАНЕНИЯ ДЕФИЦИТА РЕЧИ ДЕТЕЙ С ПСИХИЧЕСКИМ ДЕФЕКТОМ

Xidoyatullayeva Gavhar Hamidjanovna

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Maxsus Pedagogika Defektologiya yo'nalishi 2 bosqich magistr

Аннотация: *В данной статье исследование речи детей с нарушениями речи в статье. Беседа с логопедами, педагогами и родителями о способах развития самостоятельной речи у заикающихся детей. Исследование самостоятельной речи у заикающихся детей. Описаны совершенствование и классификация развития самостоятельной речи заикающихся детей.*

Ключевые слова: *дефекты речи, устранение, дети, речь, дефект, заикание.*

IMPROVEMENT OF CORRECTION - PEDAGOGICAL METHODS OF ELIMINATING SPEECH DEFICIENCY OF CHILDREN WITH MENTAL DEFECTS

Xidoyatullayeva Gavhar Hamidjanovna

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Abstract: *In this article, study of the speech of speech-impaired children in the article. Talking with speech therapists, educators and parents about ways to develop independent speech in stuttering children. Examination of independent speech in children who stutter. Improvement and classification of the development of independent speech of stuttering children is described.*

Key words: *speech defects, elimination, children, speech, deficiency, stuttering.*

Ta'lim – tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma'qullangan Ta'lim to'g'risida Qonuning I-bob 3-moddasida:

- davlat ta'lim talablari-ta'limning tuzilmasiga, mazmuniga va uni amalga oshirish shart-sharoitlariga, shuningdek ta'lim oluvchilarning jismoniy, shaxsiy, intellektual, ilmiy hamda kasbiy sifatlariga qo'yiladigan majburiy talablar;

- tarbiya – aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon;

- ta'lim-ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon.

“Ta'lim to'g'risida”gi Qonuning II-bobi 9-moddasida jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitlarida yakka tartibda ta'lim oladi

Bolaning ilk rivojlanish davridan boshlab va xomiladorlik davridan onaga g'amxo'rlik qilish keyinchalik bolalarda uchrab turadigan nutq kamchiliklarini oldini olishga imkon beradi. Bola nutqidagi kamchiliklar o'zgarar nutqini tushinishdagi qiyinchilik ularni atrofdagilar bilan muloqatda bo'lishi o'z tengqurlariga qo'shilib ketishini qiyinlashtiradi. Nutq tafakkur ko'ra olish bo'lganligi sababli bola ulg'aygan

sari atrof muxitdagi tasavvurlari shakllanadi va uni aks ettirish so'z lug'ati orqali takomillashib boradi. Nutqning rivojlanishda ta'lim-tarbiya ijtimoiy hamda biologik omillarning ta'siri ham kattadir. Buyuk mutaffakirlarimiz Yusuf Xos Hojib odob, axloq ta'lim tarbiya hamda ma'naviy kamolotning yo'l-yo'riqlarini qomusiy asari - Qutadg'u-blighl asarida bilim zakovat soxibi bo'lishining asosiy kalitini tilbayon qiladi. Til tufayli kishi o'z bilimi, aql idrokini, zakovotini til, so'z orqali bildiradidegan fikrlarini uqtiradilar

Hammamizga ma'lumki, nutq kamchiligi o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi. Nutq kamchiligiga ega kishilar logopedik yordamga muhtoj bo'ladilar. Og'ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq nuqsonlarini tasniflashda birinchi navbatda bolaning ruhiy, aqliy va eshitish idroki tekshirib olinadi. Nutq nuqsonlari og'ir-yengilligiga qarab guruhlariga ajratiladi.

1. Dislaliya – bu artikulyatsion apparat a'zolari normal innervatsiyasida yuzaga kelgan logopatsiya bo'lib, asosan tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar va ba'zan fonematik idrok rivojlanmaganligi bilan namoyon bo'ladigan yengil nutq nuqsoni.

2. Dizatriya - bu artikulyatsion apparat a'zolari innervatsiyasining organik jarohatlanishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq nuqsoni bo'lib, juft neyronlarning shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Falajlanish asosan bir tarafdin, chap yoki o'ng tarafdin bo'ladi. Bola tili asosan paretik falajlangan bo'shashgan yoki spastik, ya'ni tarang falajlanishda bo'ladi.

3. Alaliya- bu bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq nuqsoni bo'lib, bu tashxis eshitishi va zakovati me'yorda bo'lgan shaxslarga qo'yiladi.

Alaliya nutqning 3ta komponenti rivojlanmaganligi bilan namoyon bo'ladi.

4. Afaziya- bu bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida shakllangan nutqning yo'qolishi. Bolalar afaziyasi tajribada kam uchraydi. Afaziya asosan insultdan keyin uchraydi. Bolalarda esa miya infeksiyalari, miya rivojlanishi davrida turli xil kuchli travmalar natijasida yuzaga keladi.

5. Rinolaliya - bu artikulyatsion apparat a'zolarida tug'ma yoki orttirilgan nuqsonlarning bo'lishi yoki artikulyatsion apparat a'zolarida burun, burun halqum sohasida falajlanishlarning kuzatilishi, burun suyagining qiyshayishi, burun sohasidagi turli xil o'simtalar, odenoidlar, poliplar bo'lishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq nuqsonlari hisoblanadi.

6. Duduqlanish - bu ogʻzaki nutq jarayonida artikulyatsion apparat aʼzolari muskullarining tortishishi sababli ogʻzaki nutqning tempritmik oʻzgarishi natijasida yuzaga keladi.

Nutq nuqsonlari quyidagi mezonlar asosida tekshiriladi.

1. Gugulash davri (3 oylikdan)
2. 1 yosh 6 oylikda 10-15 ta soʻz.
3. 2 yoshda 300 ta soʻz
3. 3 yoshda 1000 ta soʻz.
4. 6-7 yoshga kelib 4000 dan 5000 gacha soʻz lugʻat boyligida boʻlishi lozim.

Maʼlumki nuqsonli bolalar bilan muloqotga kirishish uchun, pedagogga pedagogik mahorat juda kuchli boʻlmogʻi lozim. Chunki koʻpgina nuqsonli bolalar (oʻzlaridagi nuqsonlari sababli) oʻzgalar bilan muloqotga kirishishni istashmaydi, istahsa ham qiynalishadi. Insonlar bir birlari bilan muomilaga kirishar ekan, ularning asosiy koʻzlagan maqsadlaridan biri oʻzaro bir biriga taʼsir koʻrsatish, yaʼni fikr- gʻoyalariga yaxshi taʼsurot qoldirishdir. Ammo koʻpgina nuqsonli bolalarning fikr doirasi kuchsizroq boʻlib, ega boʻlgan fikrlarini ham nutqida aniq bayon ettirishga (nuqsonlari sababli) qiynalishadi. Shuning uchun pedagog birinchi boʻlib nuqsonli bolalarga psixologik taʼsir bu- turli vositalar yordamida bolalarning fikrlari, hissiyotlari va xatti harakatlariga taʼsir koʻrsata olishi darkordir.

Maʼlumki nutq – bu soʻzlashuv oʻzaro muomala jarayoni boʻlib, uning vositasi –soʻzlar hisoblanadi. Manologik nutqda, dialogik nutqda ham odam oʻzidagi barcha soʻzlar zaxirasidan foydalanilib, eng taʼsirchan soʻzlarni topib, sherigiga taʼsir koʻrsatishni xohlaydi. Nutqda nuqsoni bor bola esa koʻpgina hollarda shu nuqsonini yashirishi natijasida muloqotda kirishishni istamaydi, kirishsa ham tor doiradagi insonlar (oila aʼzolari, bogʻcha opasi va bir necha yaqin doʻstlari) bilan muloqotga kirishadi. Shu sabab ularning soʻzlar zaxirasi kam, davragirlik xislatlari sust boʻladi. Ertaliklarga ham oʻzlariga berilgan sheʼrni qiynalib aytishadi.

Baʼzi hollarga bunaqa bolalar nutqning paralingivistik taʼsirning bazi bir omillari nutqni susaytiruvchi, past tovushida ifodalash, toʻxtashlar, duduqlanish, yutal, til bilan amalgam oshiriladigan harakatlar, nidolardan foydalanadi.

Muloqot jarayonidagi harakterli narsa shundaki, suhbatdoshlar bir birlariga taʼsir koʻrsatmoqchi boʻlishganda, dastavval nima deyish, qanday soʻzlar vositasida taʼsir etishini oʻylar ekan. Muloqotning qanday kechishi va kimning koʻproq taʼsirga ega boʻlishi sheriklarning rollariga ham bogʻliq. Taʼsirning tashabbuskori- bu shunday sherikki, unda ataylab taʼsir koʻrsatish maqsadi boʻladi va u bu maqsadni amalga oshirish uchun barcha yuqoridagi taʼkidlangan vositalardan foydalanadi.

Shunday ekan, suhbat jarayonida bola o`zini tashabbuskor etib his qilishi, ya`ni bola suxbatda o`zini asosiy rolda ekanligini sezishi kerak, buning uchun pedagog diologni shu maqsadda tuzishi lozim. eng avvalo bola bilan ishonchli munosabat o`rnatishi kerak. Suhbat jarayonida bola uni yaxshi ko`rishlarini va u to`g`risida g`amxo`rlik qilishlarini his eta olishi juda muhimdir.

Pedagogning muloqot jarayonida o`yin, nutqiy mashqlar, barmoqlar teatri, qisqa saxna ko`rinishlarini o`ynash, rasmlari topishmoqlar, ta`limiy o`yinlar, barmoqlar gimnastikasi va qofiyali so`zlar o`yinidan foydalanishi muloqotning ijobiy o`tishiga yordam beradi. Bolalar o`tib, ulg`aygani sari ularning nutqi ham rivojlanib boradi.

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to`g`ri shakllanishi atrof-dagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to`g`ri nutq muhiti va ta`lim-tarbiyaga bog`liq. Nutq tug`ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi.

Nutq buzilishlarini o`rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo`lini, bu jarayonning o`ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o`ynovchi sharoitni bilish lozim.

Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o`z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo`ladi. Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o`zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutq, uning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog`liqdir.

Nutq kamchiligi logopediya fanida muayyan tilning me`yorlaridan chetga chiqish deb ta`riflanadi. Nutq kamchiliklari quyidagilar bilan xarakterlanadi:

1. Nutq kamchiligi o`z-o`zidan barham topmaydi, balki vaqt o`tgan sari yanada mustahkamlanib, zo`rayib boradi.

2. Nutq kamchiliklarini kattalarda namoyon bo`lishi ularning yoshiga mos kelmaydi.

Nutq kamchiligiga ega bo`lgan kishilar logopedik yordamga muhtoj bo`ladilar.

3. Og`ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta`sir ko`rsatadi.

Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablar ichida tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek atrof-muhitning tashqi sharoitlari farq qilinadi.

Nutqiy nuqsonning turli sabablarini ko`rib chiqishda evolyusion-dinamik yondoshiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, anomal rivojlanishining umumiy konuniyatlarini va har bir yosh davrida Nutqning rivojlanish

konuniyatlarini hisobga olishdan iboratdir (I. M. Sechenov, L. V. Vigotskiy, V. I. Lubovskiy). Bolalardagi nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablari:

1. Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar;
2. Xomiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jaroxatlar, qonning rezus-faktorga mos kelmasligi;
3. Tugʻruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;
4. Bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit).
5. Miyaning chayqalishi bilan birga sodir boʻladigan bosh miya jarohatlari.
6. Sosial-maishiy sharoitning yomonligi. Bu xolat mikrososial pedagogik qarovsizlikka, vegetativ disfunktsiyaga, emosional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab boʻladi.

Yuqorida koʻrsatib oʻtilgan sabablar, ayrim xollarda ularning birgalikda qoʻshilib kelishi nutqning turli tomonlarining buzilishiga sabab boʻlishi mumkin.

Hamma nutq buzilishlari kelib chiqishiga koʻra ikki guruxga boʻlinadi:

1. Organik xarakterdagi nutq buzilishlar
2. Funksional xarakterdagi nutq buzilishlar.

Organik Nutq buzilishlari oʻz navbatida maʼlum joyning zararlanishiga koʻra markaziy va periferik xarakterda boʻladi.

Markaziy buzilishlar: markaziy nerv sistemasini u yoki bu qismlarining buzilishi, zararlanishi natijasida kelib chiqadi. Markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: alaliya, afaziya, dizartriya nutq kamchiliklari kiradi.

Pariferik buzilishlar: artikulyasion apparatning notoʻgʻri toʻzilishi yoki buzilishi va periferik nerv artikulyasion organlar inervasiyasining buzilishidan kelib chiqadi.

Periferik xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: rinolaliya, prognatiya, progeniya kiradi.

Funksional buzilishlar — bunda nutq jarayonida ishtirok etadigan aʼzolar tuzilishida hech qanday oʻzgarishlar boʻlmaydi. Funksional xarakterdagi nutq Turli nutq buzilishlarining rivojlanishini oldindan aniqlash katta ahamiyatga egadir. Agarda nutqiy nuqson bolaning maktabga kelgan vaqtida ilk bor aniqlansa, u holda uni tuzatish qiyinchiliklari kuzatilib, oʻzlashtirishga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Agarda bolaning nutq nuqsoni maktabgacha yoki yasli yoshida aniqlansa, tibbiy va pedagogik tuzatish maktabda toʻlaqonli taʼlim olish imkonini beradi.

Hozirda logopediyada nutq buzilishlarining ikkita tasnifi oʻrin olgan; bittasi-tibbiy pedagogik, ikkinchisi psixolog-pedagogik yoki pedagogik (R. Ye. Levina boʻyicha).

Buzilishlarning ruhiy-lingvistik mezonlar asosida nutqning qaysi turi buzilganiga qarab ikkita guruxga bo'lish mumkin: og'zaki yoki yozma.

Og'zaki nutqning buzilishi, o'z navbatida ikkita turga bo'linishi mumkin:

1) bayon qilishning fonasion (tashqi) ta'minlanishi, ular nutqning talaffuz tomonining buzilishi, deb ataladi va 2) bayon qilishning semantik-struktura (ichki) jihatdan ta'minlanishi, ular logopediyada nutqning uzluksiz yoki ko'p tovushli buzilishi, deb ataladi.

1. Bayon qilishdagi fonasion ta'minlashning zaiflashuvi buzilgan bo'g'inga bog'liq holda tabaqalanishi mumkin:

- a) tovush shakllanishi,
- b) bayon qilishning sur'at-oxang jihatdan tashkil etilishi,
- v) intonasion melodik,
- g) tovush chiqarishning namoyon bo'lishi.

Nutq nuqsonlarini bartaraf etish yo'llari

- 1. Artikulsiya, nafas, mayda qo'l muskullarini rivojlantiruvchi mashqlar.
- 2. Logomassaj (nuqtali, bo'shashtiruvchi, tetiklashtiruvchi massaj)
- 3. Muammoli tovushni nutqqa qo'yish (taqlid va mexanik usulida)
- 4. Nutqni rivojlantiruvchi didaktik o'yinlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Lex.uz/.O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoyev Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.

2. Ayupova.M.Y. —Logopediyall O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent – 2007.

3. Ayupova.M.YU —Korreksionishlar metodikasill Ma'ruzatni .T-2001

4. L.I. Belyakova, YE.A. Dyakova —Logopediya Zaikaniyell xrestomatiya - Eksmo-Pressll, 2001.

5.Pixologlar maslahatlari

6.Logopedlar tajribasi

7.Kitobxon.com

